

Kazárok (forrás: Wikipédia)

A [Kazár Birodalom](#) területe 650-850 között

A **kazárok** közép-ázsiai eredetű török nyelvű nép voltak, a [7. századtól](#) a [10. századig](#) a kelet-európai sztyeppén a [Kazár Birodalom](#) vezető népe. Birodalmuk fennhatósága alá tartoztak az onogur-bolgárok mellett a [magyarok](#) is, akikre államszervezetük hatást gyakorolt.

Valószínűleg a mai csuvasok vagy a kazárok, vagy az onogur-bolgárok leszármazottai. De a kazár nyelvről alig van valami hagyatékunk, mindössze néhány tucatnyi törzsnév, személynév és földrajzi név.

A kazárok vezetői a [8. század](#) második felében vagy a [9. század](#) elején – a [muszlim Abbászida Kalifátus](#) és a [keresztény Bizánci Birodalom](#) között – új vallást vettek fel, a [judaizmust](#). Régi elmélet, hogy az [askenázi](#) (kelet-európai) zsidóság a kazároktól származna, ezt azonban genetikai vizsgálatok megcáfolták.

Nevük és eredetük

A kazár nép őshazája Közép-Ázsia volt. Sokáig gátolta és tévútra vitte nevük értelmezését, hogy a *kazár* névalakot, azaz a szóközi z-t tartották elsődlegesnek, azonban a terhi és tezi [türk](#) rovásírásos [ujgur](#) feliratok felfedezése egyértelművé tette, hogy a kazárok török neve a *kaszar* volt. A *kaszar* egy török *Kaszar* személynév alakon keresztül [Julius Caesar](#) nevére megy vissza, ami a perzsa *Keszar* alakból a véghangsúlyos törökben vált *Kaszar*-rá.

A [Kaszar](#) ismert személynév volt a törökök között, [739](#)-ben egy [gandhári](#) török uralkodó lemondott fia javára, akinek neve [From Keszar](#) volt, ahol *From* [Róma](#) nevének iráni alakja. De *Kaszar* volt [Dzsingisz kán](#) öccsének a neve is, vagy egy ujugur hercegé, akiből később kagán lett. A kazár népnév tehát azt jelenti, hogy *Kaszar (népe)*, de nem tudjuk ki volt ez a Kaszar. Személynévnek és méltóságnevek népnévvé válása nem túl gyakori, de vannak rá más példák. A [jabgu](#) címből is lett népnév és az [üzbégek](#) neve is az [Arany Horda](#) uralkodója [Üzbeg kán](#) nevéből származik. A gandharai [From Keszar](#) nevét a tibetiek *Phrom Ge-szar* alakban vették át, de náluk 'türk', azaz *dru-gu Ge-szarként* is szerepelt és egy tibeti eposz hőse lett. Ezt az eposzt a [mongolok](#) is átvették, mint [Geszer-eposzt](#).

[Priszkosz rétornál](#), pontosabban az ő mások által másolt kézírataiban szerepel egy *akatziroi* népnév, amire megpróbálták visszavezetni a kazárok nevét. Ennek eredeti alakja azonban [akatir](#) – ahogy ez a megbízhatóbb kéziratokban elő is fordul –, és krónikamásolóknál a [latin](#) ti>ci hangváltás után lett belőle *akatziroi*. Az *akacir* alak először [Iordanesnél](#) és [Cassiodorusnál](#) fordul elő. Érdekes, hogy Priszkosz az [akatzirokat](#) hunoknak, illetve szkítáknak nevezi, de ezzel feltehetően az életmódjukra, nem a származásukra utalt.

555-ben egy [Zakariás rétorhoz](#) csatolt szír forrás a következőképpen sorolja fel a Kaukázustól északra élő nomád népeket: *ongur* ([onogurok](#)), *ogur* ([ogurok](#)), *szabir* ([szabirok](#)), *burgar/bulgar* ([bolgárok](#)), *kurturgur* ([kuturgurok](#)), *abar* ([avarok](#)), *kaszar* (kazárok), *sarurgur* ([saragurok](#)), *dirmir*, *bagirszik*, *kvaliz* ([kálizok](#)), *abdel*, *eftalijt* ([heftaliták](#)). Ez hihetően közvetíti, hogy az [avarok](#) három évvel a [türköktől](#) elszenvedett vereségük után már a Kaukázusnál voltak, ahogy a nem sokkal korábban ugyancsak keletről elűzött különféle [ogurok](#) is. És ez a forrás említi itt a kazárokat is. Korábban ezt a forrást a kazár/kaszar ejtési probléma miatt nem vették figyelembe, de hitelesnek bizonyult, miután a kaszar alak elsőbbsége bebizonyosodott.

A kazárok nyelve

A qasar-qazar formák alapján, korábban feltételezték, hogy a kezdetben bolgár-török nyelven beszélő kazárok nyelvcsereén mentek keresztül, melynek során köztörök nyelvet vettek fel. [Ligeti Lajos](#) véleménye azonban az, hogy a kazárok nyelvének csuvasos vagy köztörök nyelvek közé való sorolása ezen bizonyítékok alapján nem dönthető el. Később azonban Ligeti kibővített anyag átvizsgálása után úgy látta, hogy a kazárok valószínűleg egy [csuvasos](#) (*r* típusú, *ogur*) nyelvet beszéltek, ahogy az [onogurok](#). Alátámasztja ezt a [Balhit](#) folytatató [Isztahri](#) azon állítása is, hogy a kazárok nyelve a [volgai bolgárokéhoz](#) áll a legközelebb.

Történetük

Az első biztos adatnak az ún. [Zakariás rétor](#) alapján, hogy 555-ben a **kazárok**, azaz **kaszarok** már a [Kaukázustól](#) északra voltak az ekkor ott domináns [szabirokkal](#) és [onogurokkal](#) együtt, valószínűleg a [Türk Birodalom](#) megalapítása (551) űzte őket ide keletről.

620-ban [Hérakleiosz császár](#) megnyerte a kazárokat szövetségesül a perzsa [Szasszanida Birodalom](#) ellen, és ők 40 ezer katonával vonultak [Tiflisz](#) ostromára. Vezetőjüknek ekkor a *dzsebgü* azaz [jabgu](#) cím járt, ami az ekkorra már felbomlott egységes [Türk Birodalom](#) idején a nyugati türkök részuralkodójának – közülük elsőként [Isteminek](#) – rangja volt. A nyugati türk uralkodó ekkor viszont már a [kagán](#) címet viselte. A kazárok fontos városai Balandzsar és Szamandar voltak.

630-ban a kazárok függetlenítették magukat a nyugati türköktől és uralkodójuk felvette a [kagáni](#) címet – első említése 652/653-ból ismert – és ezzel létrejött a [Kazár Birodalom](#). [Kuvrat](#) ugyanekkor hozta létre tőlük északra az [onogur-bolgár birodalmat](#). Kuvrat 650 körüli halála után a kazárok 670-re a [magyarok](#) segítségével felszámolták Kuvrat államát, ezután az onogur-bolgárok helyére – [Etelközbe](#) – a magyarok költöztek, a bolgárok

pedig kétfelé vándorolva megalapították [Volgai Bolgárországot](#) és az [Dunai Bolgár Birodalmat](#). A kazár uralom a [Krímig](#), a még bizánci birtok [Herszónig](#) ért.

[Szíriai Mihály 1199](#) előtt írta krónikáját bizánci és középperzsa források alapján. Ebben három testvér – *Hazarig*, *Bulgariosz* és *Pugur* –, három nép – a kazárok, [bolgárok](#) és [ogurok](#) – őse szerepel. A romlott *Pugur* a helyes *Wugur* alakból olvasható *ogurnak*. Bulgariosz népe elvándorol a Dunához, míg a másik két nép az [alánok](#) földjére, *Bersziliába* ment, a [Kaukázus](#) északi előterébe. Ezek a [670-es évek](#) eseményei, amikor az [onogur-bolgár birodalom](#) felbomlása után a bolgárok nyugatra mentek, a kazárok és az ogurok pedig ezek szerint együtt alakították meg a [Kazár Birodalmat](#).

A [8. század](#) elején a kazárok beavatkoztak a [Bizánci Birodalom](#) trónharcaiba. A [szászánida](#) Irán összeomlása és iszlamizálása után a kaukázusi térség a hagyományosan érdekelt Bizánc és a terjeszkedő [arabok](#) harcának keresztüzébe került. A 7–8. század az egymást követő arab hadjáratok kora. Ezekben a harcokban a kazárok a bizánciak hű szövetségesei voltak, a közös érdek állította őket egy csatasorba az arabok ellen. Gyakori hadjáratok folytak a Kaukázus déli részén, Arméniában és [Azerbajdzsán](#)-ban, változó sikerrel. Az arabok több alkalommal betörték kazár területre is, maga Derbent [710](#)–[711](#)-ben és [713](#)–[714](#)-ben arab kézre jutott.

[737](#)-ben vereséget szenvedtek az [Omajjád II. Marván kalifától](#) és hatalmuk átmenetileg meggyengült. Egy részük, a **kavarok** vagy [kabarok](#) valószínűleg ekkor csatlakoztak a magyarokhoz, a magyarok egy része viszont a volgai bolgárokhoz. Ekkoriban, a [8. század](#) vége felé, kazár belharcok során térhettek át a kazárok vezetői a zsidó hitre, s a kavarok ennek a belharcnak a vesztesei lehettek.

[798](#)-ban sikerült lezárni a háborút az arabokkal. A hosszú harcokban a kazárok végül kimerültek, így Transzkaukáziáról is le kellett mondaniuk. De az arabok csak a Kaukázusig jutottak el. A kazárok védelmi harcainak a világtörténelmi jelentősége az, hogy feltartóztatták az arab hullámot, s az iszlám terjedésének éppúgy egy hatalmas hegyláng, a Kaukázus vetett gátat a Földnek ebben a térségében, akárcsak Európában a [Pireneusok](#) akadályozták meg a további iszlám-arab expanziót.

A magyarok ekkor már nyilván önállósultak a kazároktól, csak így fogadhatták be a kazárok egyes csoportjait, nyilván a nyugaton élőket, akik a [Don](#) és a [Dnyeper](#) között laktak. Sok történész véleménye szerint ezen hatalmi átrendeződés miatt építhették [Sarkel](#) erődjét a Don alsó folyásánál [838](#)-ban. A [9. század](#) végétől azután a [besenyők](#), az [úzok](#) és a [Kijevi Rusz](#) támadásai alaposan legyengítették a kazárokat. A kaganátus jellemző módon muszlim zsoldosokat alkalmazott, egyes néptörödékeinek kiválása miatt demográfiaileg is legyengülhetett, kereskedelmi útvonalait pedig a 10. században önállósuló Volgai Bolgárország és a varég-normann, majd kijevi expanzió zilálhatta szét. A Kijevi Rusz uralkodója, [Szvjatoszláv](#) végleg átvette a kazároknak alávett keleti szláv népek adóztatását, sőt rövid ideig Bulgáriát is elfoglalta (968), ami jól mutatta, hogy a kazárok a 10. század második felére kiszorultak a kelet-európai nagypolitikából.

A kazároknak Svjatoszláv támadásai adták meg a kegyelemdőfést ([965](#)), míg a birodalom addigi maradványát a [Bizánci Birodalom](#) a [11. század](#) elején számolta fel végleg.

Vallásuk

Az uralkodó réteg és a nomádok nagy része a sztyeppék hagyományos világképét őrizték, de bizánci hatásra a kereszténység, az arabok révén pedig az [iszlám](#) is megjelent. A 7–8. században mindkét nagy világvallás elterjedt a Kaukázusban s a Kazár Birodalomban, de az uralkodó réteg megmaradt régi sztyeppéi vallásánál. A birodalom erősödésével a két nagyhatalomtól, Bizánctól és az araboktól való függetlenségük demonstrálására egyre nagyobb szükség volt ideológiai téren is. Feltehetőleg a [8. század](#) utolsó negyedében a kazár [kagán](#) és környezete felvette a [zsidó vallást](#), s megtette államvallásnak. Valami hasonló történt itt, mint ami az [Ujgur Birodalomban](#) a [manicheizmus](#) felvételekor. Mindkét esetben olyan vallásra esett az uralkodó választása, amely lehetővé tette a környező nagyhatalmaktól való ideológiai elhatárolódást. Az eltérő kor, terület és népesség azonban nem tesz lehetővé további analógiákat.

Tengrizmus

A kazárok vallása a [7. században](#) a sztyeppén általánosnak mondható [tengrizmus](#) volt, amit Izrajel, a kaukázusi albánok püspöke jól leírt, miután [681](#) körül meglátogatta a kazárokat. A leírás az [örmény Movszesz Daszthuranci](#) szövegében maradt ránk.

A kazárok eredetileg természetvallást követtek, égitesteket és az elemeket és természeti erőket imádva. Később aztán mind az iszlám, mind a zsidó vallás is meghonosodott, sőt az utóbbi irányadó vallássá lett – ezt követték a fejedelmek és főtisztek –, anélkül azonban, hogy a többi vallást (keresztények, nazarénusok) üldözze, vagy elnyomta volna. A nép harcias volta mellett szorgalmas földművelő, halász és kereskedő volt. A hajózáshoz nem értettek, de a hozzájuk szállított árukkal kereskedtek, és különösen Bizánccal állandó összeköttetésben álltak. Lakásaik könnyen szállítható sátrak voltak, kivéve a három nagy székvárost, melyek közül az egyikben a király, a másokban a királyné lakott. Voltak falvaik is, amelyekben a telet töltötték, míg tavasszal hol nyájukat legeltették, hol ismét gyümölcsösüket gondozták. A halottak tiszteletére tort rendeztek, sírjuk fölé nagy halmot emeltek, és arra annyi követ helyeztek, ahány ellenséget az elhunyt életében megölt.

Kereszténység

A [7. századtól](#) a kereszténység jelentős befolyásra tett szert. Ez részben a kaukázusi keresztény albánok térítő tevékenységének volt köszönhető. De a [Krímbe](#) is voltak kolóniák, ahol volt *onogur püspökség*, valamint az ott élő *gótok* is keresztények voltak. A bizánci [képrombolások](#) éppen vesztés irányzatai is rendre a Krímbe menekültek, ahol kazár uralom alatt békében élhettek. [860](#)-ban [Cirill](#) és [Metód](#) a kazároknál járt és sikerült a legenda szerint kétszáz kazárt megtéríteniük.

[682](#)-ben Izrajel püspök leírja, hogy „keresztény templomok épültek a hunok országában”, beszámol a hunok Derbendtől északra fekvő fővárosáról, „a fénypompás Varachanról”, amelynek utcái, terei vannak, ahol „ügyes ácsok” dolgoznak, akik egy állatmotívumokkal díszített hatalmas keresztet is állítottak; ötvöseik arany- és ezüstszobrokat készítenek.

Judaizmus

Feltehetőleg a [8. század](#) utolsó negyedében a kazár uralkodó és környezete felvette a [zsidó vallást](#), s megtette államvallásnak. Elterjedt nézet, hogy a zsidó vallás nem volt térítő vallás, a

valóság ennél árnyaltabb. Az [1. évezred](#) vége felé két irányzat alakult ki a zsidók között. A „spanyol” [szefárdok](#) mereven ellenezték a térítést, míg a „francia-német-kijevi” [askenázik](#) inkább pártolták. Korábban is volt példa idegen etnikumok áttérésére. A Krisztus körüli időkben a [Moszul](#) környéki szír királyság, [Adiabéné](#) (szír *Edajab*) uralkodóháza és népe tért át, hogy biztosítsa függetlenségét a [Római Birodalom](#) és a [Pártus Birodalom](#) között. A [6. században](#) a [jemeni](#) uralkodóház is politikai okokból, a keresztény Etiópiától – az [Akszúmi Királyságtól](#) – való távolságtartás céljából tért át. A kazárok áttérése több lépcsőben zajlott. [Maszúdi](#) szerint az első megtérés [Hárún ar-Rasíd](#) alatt (786–809) történt. A kazár zsidó hagyomány szerint az első áttérő [730](#) körül Bulan [kagán](#) volt, de a vallás csak harmadik utóda, [Obadija](#) alatt kezdett terjedni, [800](#) körül. [Aquitaniai Druthmar](#) szerint [864](#)-ben a kazárok mind a judaizmust követték, de éppen ez a legvitatottabb kérdés. [Ibn Rusztasz](#) szerint a kazár király, a vezetők és főemberek mind zsidó, a többiek viszont a [türkökéhez](#) hasonló vallásúak. Az áttérők mellett voltak zsidó bevándorlók, menekültek is a Krímben [Fanagoriában](#) és [Szamkarszban](#), egy kisebb diaszpóra pedig az Észak-Kaukázusban. A menekültek száma [943](#)-ban megnőtt, amikor [Rómanosz Lekapénosz](#) erőszakkal kezdte téríteni a zsidókat. De mindezek után sem volt a zsidó vallásúak száma jelentős a teljes lakossághoz képest.

A judaizmus felvétele sikeres lehetett kifelé, a kazár önállóság demonstrálására, de a Kazár Birodalom belső szempontjából nem hozta meg a várt eredményt. A judaizmus etnikai jellegű vallás, nem véletlen, hogy a [prozelitizmus](#) olyan ritka jelenség zsidó vallásos talajon. A judaizmus egyetemes üzenetei csak a judaizmus népi kereteit túllépő keresztény univerzalizmusban valamint a judaizmust és kereszténységet sok ponton magába építő – bár egyénileg építkező – iszlámban szólalhattak meg. Ezért nem véletlen a [kereszténység](#) és az [iszlám](#) világméretű elterjedése sem. Végző soron a judaizmus nem erősítette, hanem gyengítette a különböző társadalmi rétegek és a különböző népek közötti összetartozás érzését. A judaizmus feltételezhetően főképp a kazár elite terjedt ki, ugyanakkor éppen a kagánok szakrális megőlése mutatja, hogy a zsidó hitre térés nem számolta fel teljesen a korábbi vallási tradíciókat.

[Zsidók a Kaukázusban](#) már régóta éltek, elsősorban Perzsiából érkeztek az ottani sorozatos üldözések elől, ahol pedig igen régi, az ókortól folyamatosan jelenlevő zsidó diaszpóra élt. A judaizmus felvételével megjelent a héber írásbeliség a kazároknál, bár ennek csak szerény emlékei maradtak fenn. A kazárok áttérésének egyik legfontosabb forrása éppen a héber nyelvű, ún. [József kazár kagán](#) levele, amelyben a kazár uralkodó válaszol egy őt kérdező [hispaniai](#) zsidó ([Menáhem ben Szaruk](#)) levelére, amelyet 1577-ben publikált Jichak Akris talmudista. A jelentős emlék a [10. században](#) keletkezett.

A kazár továbbélés kérdése

A kazárok zsidósága mind a korabeliek, mind az utódok képzeletét igen foglalkoztatta. Annyira, hogy két [20. századi](#) különös elmélet is keletkezett ezzel kapcsolatban. Mindkettő tudományosan bizonyítatlan és valószínűtlen, de ismertségük miatt említést érdemel.

Az egyik elméletet [Ananiasz Zajaczkowski](#) lengyel professzor képviselte a két világháború között. Szerinte a zsidó kazárok nem tűntek el nyomtalanul a történelemben, hanem a mai [karaitákban](#) élnek tovább. A karaiták egy ma [Lengyelországban](#) és [Litvániában](#) élő pár ezres kis török nyelvű népcsoport, mely a zsidó vallás karaita ágát vallja magáénak (csak a

mózesi Tórárt és a többi Ószövetségi iratot ismerik el hitük vezérfonalának ([Tanakh](#)), szemben a rabbinisztikus zsidósággal, amelynek tanításai a [Talmudban](#) is le vannak fektetve). A karaiták a késő középkorban, a [14. században](#) és az után kerültek jelenlegi lakóhelyeikre a [Krimből](#) való áttelepítések révén. Azon túlmenően, hogy a kazárok zsidósága *valószínűleg a rabbinisztikus* irányzathoz tartozott, a kazárok és karaiták közötti időbeli távolság és az adatok hiánya lehetetlenné teszi, hogy ezt az elméletet bizonyítsuk.

A másik elmélet felelevenítője [Arthur Koestler](#) magyar, vagy még inkább „osztrák–magyar” zsidó származású újságíró, aki [A tizenharmadik törzs](#) című művében nagy invencióval igyekezett bizonyítani, hogy a kelet-európai ún. askenázi zsidóság az egykori kazárok leszármazottaiból áll. A jól megírt, sok érdekes részletet tartalmazó könyv *alapgondolata azonban téves*: az ott leírtakkal ellentétben a kelet-európai zsidóság kétségkívül az európai német nyelvterületről kiűzött középkori zsidóság leszármazottaival azonosítható.

Az elméletben azonban lehet részigazság. A [léviták](#) látták el a zsidó vallásban a szakrális feladatokat. A léviták egyik ágából, a [kohániták](#) közül kerültek ki a jeruzsálemi templom papjai, a többi lévita pedig segédpapként segítette őket. A lévita státusz apai ágon öröklődik, betérők ma nem juthatnak hozzá, de a kazárok tömeges áttérése kivételt jelenthetett. Az [askenázikra](#) és a [szefárdokra](#) is kiterjedő [Y-kromoszóma](#)-vizsgálatok egy érdekes tényt tártak fel az [1990-es években](#) – a táblázat 1998-ban a [Nature-ben](#) jelent meg. Az askenázi nem kohanita léviták 30%-a rendelkezik egy olyan genetikai markerrel, amely sem az askenázi kohániták, sem az askenázi nem léviták, sem az akármilyen szefárdok között nem fordul elő. Ez esetleg a kazárok áttérésére utalhat, ahol a régi pogány kazár papság, a *kvamok*, lévita státuszt nyerhettek és utódaikat eszerint ma az askenázik között találhatjuk. Később felfedezték, hogy az Ashkenazic leviták az R1a-Z93 haplocsoport közel-keleti ágából származnak, az R1a-M582-nek nevezik, amely nagyon különbözik a kazár ágaktól.

Más források is őt igazolják: „A Pesten született világhírű írónak, Arthur Koestlernek mégis igaza lehet: új genetikai vizsgálatok alapján a ma élő zsidóság 90 százaléka csak kis részben közel-keleti, azaz szemita eredetű. A kelet- és közép-európai zsidók inkább kaukázusi népekkel rokoníthatók. Ezzel gyakorlatilag megdőlt az antiszemitizmus genetikai alapja.”

A legnagyobb genetikai vizsgálat, amelyet harminc genetikus, tizenhárom egyetem és kilenc ország részvételével végeztek el, nem talált semmi bizonyítékot a kazárok és az askenázi zsidók közötti genetikai összefüggésre, és újra megerősítette az askenázi zsidók közel-keleti származását.